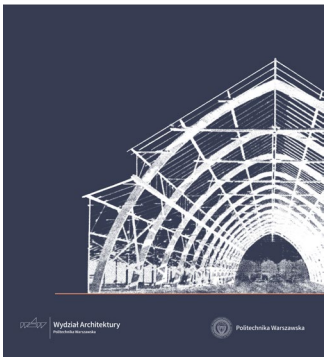
Architecture
and town planning
Quarterly
Kwartalnik architektury
i urbanistyki

Martyna Kędrzyńska, *Modele wsi socjalistycznej: na przykładzie ZSRR, Krajów Bałtyckich oraz NRD* , „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. LXXI, 2026, z. 1

Martyna Kędrzyńska, *Models of the Socialist Village: The Case of the USSR, the Baltic States and the GDR,* "Architecture and Town Planning Quarterly", vol. LXXI, 2026, no. 1

Artykuł dostępny na licencji Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0
This article is available under a Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0 license

Martyna Kędrzyńska, mgr inż. arch.
Wydział Architektury
Politechnika Warszawska

Modele wsi socjalistycznej: na przykładzie ZSRR, Krajów Bałtyckich oraz NRD [1]

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest organizacji wsi w krajach socjalistycznych oraz radzieckim korzeniom nacjonalizacji rolnictwa w Europie Wschodniej. Jego celem jest przedstawienie pierwowzorów polskich Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR), czyli sowchozów i kołchozów, wskazanie różnic między nimi oraz prześledzenie ich rozwoju w ZSRR, krajach bałtyckich i NRD. Kołchoz był spółdzielnią produkcyjną, do której robotnicy nieodpłatnie przekazywali środki produkcji, a sowchoz państwowym przedsiębiorstwem ze stałym wynagrodzeniem wypłacanym w gotówce. W ZSRR model wsi kolektywnej zakładał odrzucenie tradycyjnej organiczności na rzecz racjonalnego strefowania, bloków wielorodzinnych i domu kultury w centrum wsi. W krajach bałtyckich największą uwagę poświęcono centrom administracyjno-kulturalnym, łączącym architekturę ze sztuką, które kontrastują z obrazem zunifikowanej zabudowy kołchozu. W NRD kolektywizacja przyniosła osiedla bloków wielorodzinnych i monumentalne domy kultury, a po zjednoczeniu Niemiec większość Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften (LPG, Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne), przekształcono w spółki rolnicze. We wszystkich omawianych obszarach kolektywizacja miała charakter odgórny i przymusowy, a jej celem było stworzenie nowego, socjalistycznego człowieka.

Słowa kluczowe: wieś socjalistyczna, sowchoz, kołchoz, NRD, ZSRR, Estonia

1. Wprowadzenie

Artykuł poświęcony jest organizacji wsi w krajach socjalistycznych oraz radzieckim korzeniom nacjonalizacji rolnictwa w Europie Wschodniej. Opisane zostały radzieckie korzenie wprowadzanej w Europie Wschodniej nacjonalizacji rolnictwa oraz rozwój modeli wsi kolektywnej w krajach bałtyckich i w Niemieckiej Republice Demokratycznej (NRD). Krajobraz wiejski, przedstawiony na wybranych przykładach, kształtowany był przez siły ideologiczne i polityczne Celem artykułu jest pokazanie, co było pierwowzorem polskich Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR), czym sowchoz i kołchoz różniły się między sobą i jak rozwijały się w poszczególnych państwach.

[1] Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej pt. *PGR 2.0. Dziedzictwo kolektywizacji rolnictwa – rewitalizacja miejscowości post-PGR-owskiej wiejskiej w gminie Chojna*, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Krystyny Solarek, obronionej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (WAPW) w 2023 roku. Maszynopis pracy znajduje się w zbiorach Biblioteki WAPW.

2. Pierwowzór: kołchoz i sowchoz w ZSRR

2.1. Geneza i dwa typy gospodarstw kolektywnych

Aby zrozumieć, czym był PGR, należy sięgnąć do materiałów archiwalnych dotyczących jego pierwowzoru: radzieckiego sowchozu i kołchozu. Pierwszy model socjalistycznej restrukturyzacji wsi pojawił się w Związku Radzieckim w latach 20. i 30. XX w.[2] i częściowo korzystał z komórki gospodarczej, znanej w XIX-wiecznej Rosji – obszczyny[3], w której działka rolna należała do gromady wiejskiej. Władza za cel stawiała sobie walkę z niewydolnymi indywidualnymi gospodarstwami rolnymi oraz – przede wszystkim – z bogatymi właścicielami ziemskimi, kułakami, którzy wyzyskiwali najemną siłę roboczą. Wizja zurbanizowanej wsi kolektywnej bardzo mocno odcinała się od ówczesnego krajobrazu wiejskiego Rosji Radzieckiej, który był rozproszony, nisko zurbanizowany i mało wydajny. Praca kolektywna wraz z jej ideologią zaczęła przenikać więc do wszystkich dziedzin kultury i życia społecznego. Początek lat 30. XX w. charakteryzował się intensywnym rozwojem budownictwa wiejskiego i idei wsi socjalistycznej z charakterystyczną dla tego okresu standaryzacją przestrzenną, co skutkowało powstaniem dwóch typów kolektywnych gospodarstw:

- **Kołchoz (kolkhoz)** – rolnicza spółdzielnia produkcyjna, utworzona w wyniku przymusowej kolektywizacji rolnictwa i przejmowania ziemi przez państwo; przystępując do kołchozu robotnicy musieli nieodpłatnie przekazać swoje środki produkcji, a praca nagradzana była tzw. dniami robotniczymi, które, sumując się, składały się na przydział produkcji przypadający robotnikowi; w celu ograniczenia wewnętrznej emigracji kołchozy nie mogły zostać rozwiązane, a w 1932 r. wprowadzono obowiązkowe paszporty wewnętrzne, których nie wydawano robotnikom rolnym;
- **Sowchoz (sovkhoz)** – rozległe państwowe przedsiębiorstwo produkcyjne, zakładane wskutek wywłaszczania folwarków właścicieli ziemskich; zatrudnieni w nich robotnicy rolni dostawali stałe wynagrodzenie w gotówce.

2.2. Karta Kołchozów i skala kolektywizacji

Instytucja państwowego gospodarstwa rolnego była odgórnie regulowana aktem tzw. Karty Kołchozów[4], która określała cele, zadania, strukturę własności oraz prawa i obowiązki kołchoźników. Można w niej przeczytać zalecenia takie jak: intensyfikacja produkcji rolnej, zniesienie granic przestrzennych, tj. płotów i żywopłotów, tak by poszczególne działki i pola stanowiły jedność; przydzielenie kołchoźnikom małych działek warzywnych, odrębnych od tych kolektywnych; zsocjalizowanie wszystkich zwierząt pociągowych, maszyn oraz budynków gospodarczych. Podawano jednak także zalecenia społeczne: wciąganie kobiet do pracy

[2] *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements*, red. C. Iordachi, A. Bauerkämper, Budapest 2014.
[3] E.W. Pisarek, *Z form pospólnego użytkowania ziemi na wschodzie Europy: Od obszczyny do kołchozu*, Kraków 1934.
[4] *Kolkhoz Statute, Second Congress of the Kolkhoz Shock Workers,* 17 II 1935, https://soviethistory.msu.edu/ (dostęp 20.01.2023).

kołchozowej, zarówno robotniczej, jak i na wyższych stanowiskach, podnoszenie kwalifikacji członków, organizację życia kulturalnego, budowę łaźni, zakładów fryzjerskich i domów kultury.

Przed rozpoczęciem II wojny światowej funkcjonowało już około 240 000 kołchozów oraz 4000 sowchozów, a także 7000 stacji maszynowo-traktorowych odpowiedzialnych za konserwację i naprawy sprzętów kołchozowych. Większość z nich powstawała na terenach Azji Centralnej, gdzie dzięki pracom irygacyjnym udało się zyskać nowe tereny rolnicze[5].

2.3. Założenia planistyczne wsi kolektywnej

Zarówno kołchozy, jak i sowchozy miały reprezentować nowy, sowiecki styl życia, odrzucający przestarzałe tradycje wiejskie. Część z nich powstawała na fundamentach byłych osad wiejskich (il. 1), których istniejącą tkankę zmodernizowano, ale większy nacisk kładziono na tworzenie nowych ośrodków produkcyjnych, projektowanych od początku do końca zgodnie z nową ideologią. Związek Radziecki przykładał szczególną uwagę do rozwoju ówczesnej wsi i wykształcenia nowego modelu wsi kolektywnej – organizowano liczne konkursy architektoniczne. W 1934 r. powołano specjalną jednostkę badawczą Akademii Architektury w celu stworzenia modelu ówczesnej wsi. Jej działalność przyczyniła się do rozwoju badań nad nowymi typami zabudowy wiejskiej oraz kompleksowym planowaniem osiedli i zespołów produkcji rolnej.

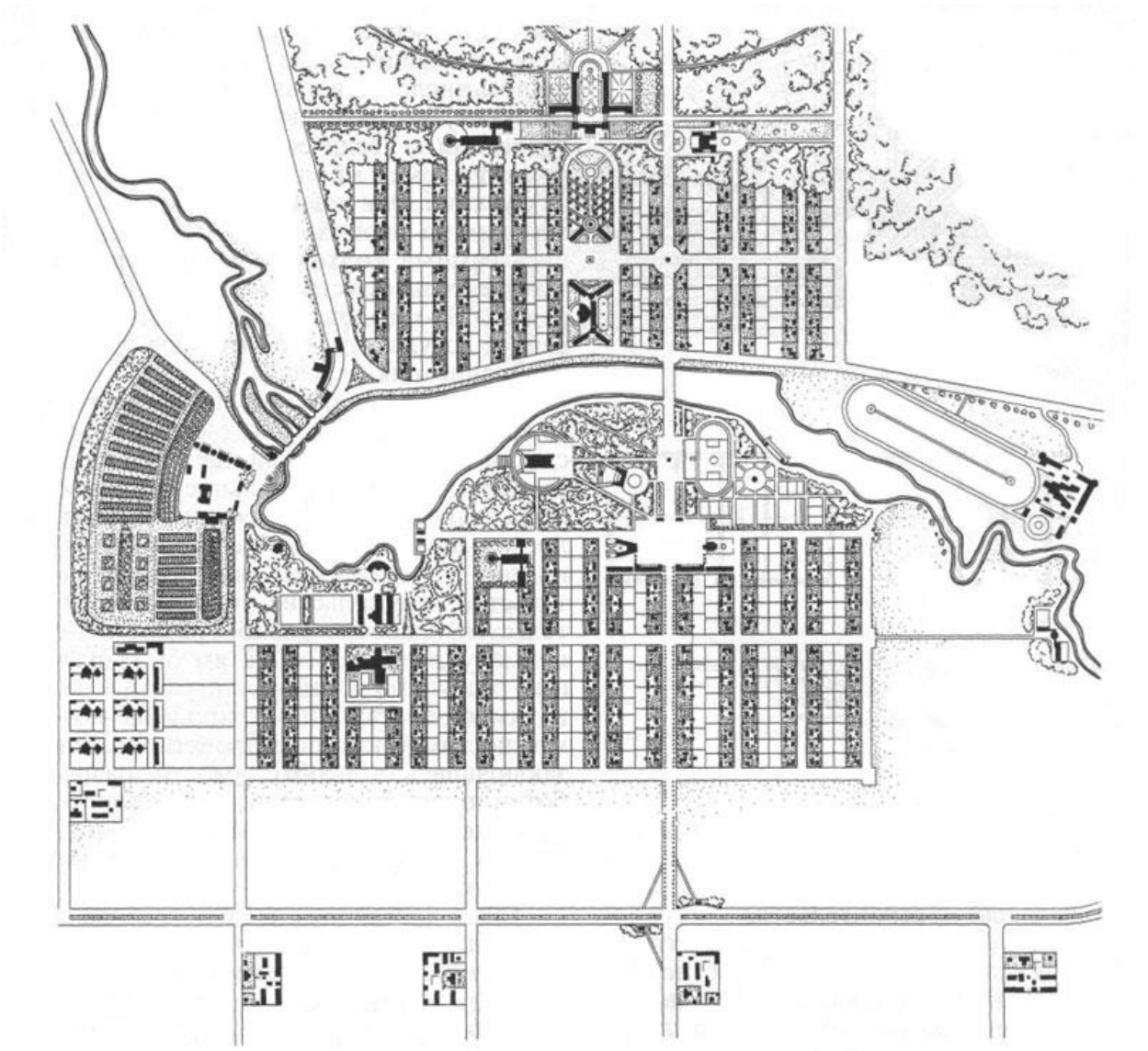
Jednym z istotnych zagadnień podejmowanych w tym okresie było funkcjonalne porządkowanie przestrzeni wsi kołchozowej. Można wyróżnić następujące struktury[6]:

1. **Strefę mieszkalną** – obejmującą domy mieszkalne oraz zabudowania gospodarcze zagrody kołchoźnika, wraz z podwórzem, sadem i ogrodem warzywnym.
2. **Strefę produkcyjną** – obejmującą gospodarstwa mleczarskie i hodowlane, podwórza brygadowe, stajnie, warsztaty naprawcze oraz magazyny zbożowe i warzywne.
3. **Zespół administracyjno-kulturalny i handlowy** – z placami przeznaczonymi na budynki administracji, obiekty kulturalne oraz handel kołchozowy.
4. **Tereny usług społecznych** – obejmujące szkołę, plac zabaw i szpital.
5. **Park oraz układ komunikacyjny** – składający się z ulic, przejazdów, dróg dla przepędu zwierząt i połączeń z terenami rolnymi oraz sąsiednimi miejscowościami.

---

[5] *Arkhitektura sovetskogo sela 1930-kh gg.* [Architektura wsi radzieckiej lat 30. XX wieku], https://arx.novosibdom.ru/, tłum. autorki, (dostęp 20.01.2023).

[6] N.O. Bekker, *Planirovka i rekonstruktsiia kolkhoznogo sela* [Planowanie i rekonstrukcja wsi kołchozowej], w: *Problemy arkhitektury. Sbornik materialov* [Problemy architektury. Zbiór materiałów], t. I, ks. 2, red. A.Ia. Aleksandrov, Moskwa 1936, tłum. autorki, s. 215–236.

1. Karł Łopjało, projekt rozplanowania wsi Hołubiwka (USRR), 1934–1935. Źródło: *Wsieobszczaja istorija architiektury* [Powszechna historia architektury], t. 12, cz. 1, Moskwa 1975, il. 105
1. Karl Lopialo, layout design for the village of Holubivka (Ukrainian SSR), 1934–1935. Source: *Vseobshchaia istoriia arkhitektury* [*Universal History of Architecture*], vol. 12, part 1, Moscow 1975, fig. 105.

Istotnym elementem planowania było uwzględnienie warunków naturalnych, w szczególności ukształtowania terenu, kierunków dominujących wiatrów, stosunków wodnych oraz dostępności komunikacyjnej. Strefę produkcyjną lokalizowano w oddaleniu od zabudowy mieszkalnej, aby ograniczyć jej negatywny wpływ na warunki życia mieszkańców. Ważne było również oddzielenie ruchu produkcyjnego, w tym transportu i przepędu zwierząt, od głównych ulic mieszkalnych.

Podstawową jednostką planistyczną strefy mieszkalnej była indywidualna zagroda kołchoźnika. Składała się ona z domu mieszkalnego, zabudowań gospodarczych, podwórza, sadu oraz ogrodu warzywnego. W zależności od przyjętego rozwiązania zagrody mogły służyć jednej

lub dwóm rodzinom, przy czym niektóre elementy zaplecza gospodarczego mogły być wspólne. Wśród projektowanych zabudowań gospodarczych znajdowały się m.in. obory, spichlerze, kurniki i królikarnie. Rozwiązanie to pozwalało na zachowanie indywidualnego gospodarstwa przy jednoczesnym podporządkowaniu całej struktury wsi kolektywnej organizacji produkcji rolnej.

Ważnym zagadnieniem było również zachowanie odpowiedniej skali kwartałów zabudowy. Długość kwartału wzdłuż jednej strony ulicy nie powinna przekraczać 200 m, a liczba zagród w jego obrębie – sześciu. Co 150–200 m kwartały miały być przecinane przejazdami o szerokości od 20 do 30 m. Całość zabudowy należało rozplanować w taki sposób, aby każda zagroda była zwrócona frontem ku ulicy, współtworząc jej kompozycję[7].

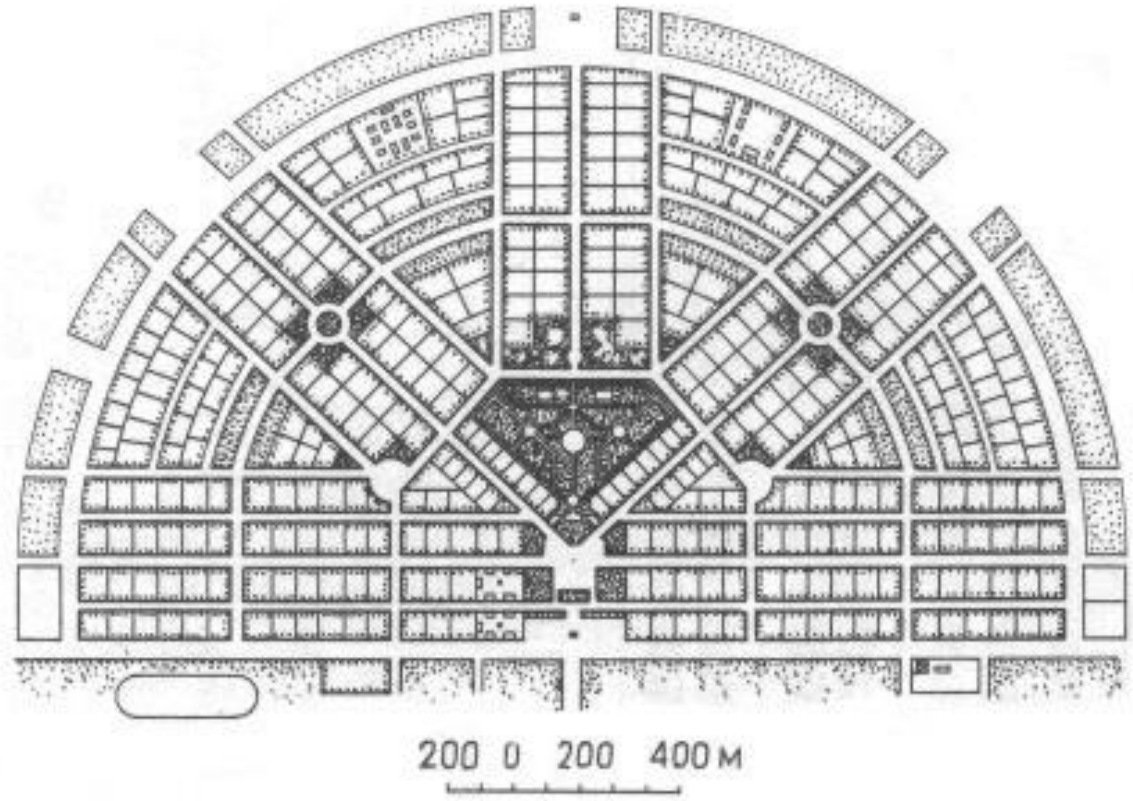
Wśród przykładów nowych koncepcji organizacji przestrzennej wsi można wymienić agromiasteczko Nowo-Iwanowka (il. 2). Było to założenie oparte na planie półkola, którego centrum stanowił publiczny plac otoczony tkanką usług społecznych: budynkiem administracji kołchozu, sklepem, pocztą oraz klubem sąsiedzkim. Od środka promieniście odchodziły drogi z osiedlami mieszkalnymi, przeplatane zielenią. Strefa przemysłu rolnego została oddalona od części mieszkalnej i społecznej tak, by ograniczyć negatywny jej wpływ na życie mieszkańców. Całość została zorientowana zgodnie z kierunkami wiatrów i biegu rzeki oraz dobrze skomunikowana z pozostałą częścią wsi. Można w tej koncepcji znaleźć wiele odniesień do popularnej w latach 20. XX w. idei miast-ogrodów Ebenezera Howarda[8].

2.4. Przestrzenie społeczne

W koncepcji wsi kolektywnej ważną rolę odgrywała tkanka społeczna. Pracowano wspólnie, więc aby zapewnić większą integrację pracowników we wsiach zakładowych pojawiały się budynki usług publicznych, tj. przedszkola, żłobki, kluby, szkoły, budynki rady wiejskiej. Przestrzenie społeczne stawały się w warunkach kołchozowych najważniejszymi miejscami, scalającymi społeczność, co podkreślano poprzez ich lokalizację w centrum założenia, zapewniając łatwy dostęp do nich z każdego miejsca we wsi. Przez wieki funkcję organizowania społeczności pełnił kościół, lecz rewolucja socjalistyczna przeniosła ją na wiejski „pałac kultury” – nowe miejsce masowych zebrań, rozrywki kulturalnej, zbiorowego wypoczynku, kółek amatorskich i nauki, co w dużej mierze przyczyniło się do sekularyzacji kołchoźników[9]. Najważniejszym elementem programu społecznego stały się masowe spotkania całego kołchozu. W tworzeniu przestrzeni wspólnych czerpano inspiracje z elementów dobrze znanych z miast. Ważną cechą kompleksów klubowych w kołchozach był tzw. plac zgromadzeń masowych przed budynkiem klubu, który miał tworzyć dostępną dla wszystkich przestrzeń publiczną. Stanowił on razem z zespołem otaczających go budynków całość, często podkreśloną główną osią oflankowaną trybunami. Dbano także o organizację terenów zieleni, tworząc zgeometryzowane parki kultury wokół klubów sąsiedzkich.

---

[7] N.O. Bekker, op. cit., s. 215–236.
[8] Ibidem.
[9] R. Ia. Khiger, *Obshchestvennye sooruzheniia v kolkhozakh* [Obiekty użyteczności publicznej w kołchozach], w: *Problemy arkhitektury. Sbornik materialov*, op. cit., s. 271–304, tłum. autorki.

2. Plan agromiasteczka Nowo-Iwanowka (1933 r.). Źródło: N.P. Bylinkin et al., *Istoriia sovetskoi arkhitektury (1917–1954 gg.)* [Historia architektury radzieckiej 1917–1954], Moskwa 1985, za: https://arx.novosibdom.ru/
2. Plan of the agro-town of Novo-Ivanovka (1933). Source: N.P. Bylinkin et al., *Istoriia sovetskoi arkhitektury (1917–1954 gg.)* [*History of Soviet Architecture, 1917–1954*], Moscow 1985, after: https://arx.novosibdom.ru/

Centrum wsi, ze wszystkimi jego wymogami funkcjonalnymi i ideologicznymi, wymagało poszukiwań i wymyślenia zupełnie nowej typologii. Przed architektami stało wyzwanie, a pierwsze próby skutkowały licznymi odwołaniami do archaizmów i regionalizmów, których tak bardzo chciała się pozbyć władza komunistyczna. Pojawiały się także karykaturalne wizje greckich świątyń na rosyjskich wsiach, co dobitnie pokazywało, jak nowym (i trudnym) zagadnieniem było projektowanie przestrzeni wspólnych we wsi. W projektach bardzo często traktowano salę zgromadzeń jako trzon przestrzenny, jednocześnie porządkując rozmieszczenie innych pomieszczeń wokół niej, stosując plany centralne, osiowe, zintegrowane z placem przed budynkiem.

2.5. Zespoły produkcyjne

Ogromną transformację przeszła również architektura budynków przemysłowych i ich zespołów. Tradycyjne, rozrzucone po majątkach ziemskich budynki gospodarcze zostały zamienione na zespoły produkcyjne, składające się ze standardowych obór, chlewni, kurników, silosów, warsztatów. Ważną cechą tych założeń była specjalizacja każdego z zakładów, co wymusiło na projektantach opracowanie nowego modelu dla kompleksów gospodarczych o różnych profilach użytkowania. Powstał wtedy między innymi schemat produkcji „bateryjnej”,

który traktował zwierzęta hodowlane (krowy, świnie, kury) w sposób przemysłowy, tłocząc je na niewielkich przestrzeniach tak, by zintensyfikować zysk kosztem ich dobrobytu. Skala przestrzenna była czymś zupełnie nowym, przywodzącym na myśl wiejskie fabryki żywności. Te typowe ówcześnie rozwiązania pojawiały się na terenie całego ZSRR, dominując nad istniejącymi tam wcześniej regionalizmami.

3. Kraje bałtyckie

3.1. Kolektywizacja i wieś Juknaičiai

Przymusową kolektywizację rolnictwa na terenie krajów bałtyckich (Litwa, Łotwa, Estonia) przeprowadzono w 1950 r., po włączeniu tych terenów do Związku Radzieckiego. Rolnictwo było jednym z kluczowych elementów ich gospodarki, więc sowietyzacja terenów wiejskich była miarą sukcesu ZSRR. W rezultacie stosowania represji, deportacji, presji ekonomicznej i psychologicznej w 1952 r. już ok. 90% rolników należało do spółdzielni produkcyjnych[10]. Podobnie jak na ziemiach przedwojennego ZSRR, system wsi kolektywnej na stałe zapisał się w krajobrazie krajów bałtyckich.

Jednym z modelowych przykładów sowieckiej urbanistyki jest wieś Juknaičiai, położona na Litwie, niedaleko granicy z obwodem kaliningradzkim. Jest to osada sowiecka, powstała w latach 80. XX w. na bazie już istniejącej wsi, co widać w częściowo zachowanej organiczności układu. Zaprojektował ją Stanislovas Kalinka na bazie zasad stosowanych w radzieckich modelach. Centrum wsi składa się z obiektów użyteczności publicznej, w tym hotelu, szkoły, centrum handlowego oraz domu kultury z tzw. wellness center. Część społeczna otoczona była terenami mieszkalnymi, głównie w formie bloków wielorodzinnych. We wsi można odnaleźć liczne rzeźby, co sugeruje włączenie w projektowanie nie tylko architektów, ale także artystów. Układ ruralistyczny tej osady został wpisany do rejestru zabytków. Architektura natomiast reprezentuje rozwinięty po latach 50. XX w. radziecki modernizm, który dzięki tzw. „odwilży Chruszczowa" był pod silnym wpływem międzynarodowym[11].

---

[10] *Sovietinės Lietuvos žemės ūkis: kolūkių steigimą lydėjo žiaurios represijos* [Rolnictwo w sowieckiej Litwie: tworzeniu kołchozów towarzyszyły brutalne represje], „Lrytas.lt", 25.08.2018, https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2018/08/25/news/sovietines-lietuvos-zemes-ukis-kolukiu-steigima-lydejo-ziaurios-represijos-7330600 (dostęp: 15.01.2023).

[11] L. Ingerpuu, *Threats and Opportunities to Baltic Socialist Architecture in Rural Decline: The Case of Collective Farm Centers*, „Journal of Baltic Studies", 2023, t. 54, nr 2, s. 335–356, https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2061025 (dostęp 15.02.2023).

3.2. Centra administracyjno-kulturalne

3. Dom kultury w kołchozie Linda, Tsooru, Estonia, fot. autorka, 2023 r.
3. Cultural Centre in the Linda *kolkhoz*, Tsooru, Estonia. Photo by the author, 2023.

Projektanci skupiali uwagę przede wszystkim na ośrodkach kulturalnych wsi. Centra administracyjno-kulturalne były wizytówkami spółdzielni, przez co stały się polem rywalizacji pomiędzy poszczególnymi zarządcami. Miały demonstrować bogactwo i efektywność kolektywu. Przyczyniło się to do organizowania licznych konkursów, debat publicznych i akademickich na temat tożsamości ówczesnej wsi kolektywnej i angażowania najlepszych architektów tamtych czasów do pracy nad wiejskimi domami kultury. Ekspresja form powstałych w tamtym okresie jest niezwykle oryginalna i interesująca, a jednocześnie bardzo kontrastuje z popularnym przekonaniem o zunifikowanej zabudowie kołchozu. Ważnym elementem stylistyki tych ośrodków było łączenie architektury i sztuki: liczne mozaiki, malowidła ścienne, polichromie, witraże. Wiele z tych obiektów było nagradzanych w lokalnych konkursach architektonicznych, a ich sława docierała także do krajów zachodnich[12].

Jako przykład można tu wymienić dokonania jednego z czołowych architektów Estonii – Toomasa Reina. Zaprojektował on między innymi budynek administracyjno-kulturalny we wsi Tsooru w Estonii (il. 3) – obiekt, w którym pojawia się intrygująca gra tektoniki zestawionych ze sobą brył ceglanych. Zlokalizowany jest na styku dwóch krajobrazów: pól uprawnych oraz parku, co architekt chciał podkreślić, różnicując formę z dwóch stron. Foyer z przeszkloną ścianą otwiera się na park, łącząc wnętrze z zewnętrzem. Architekt był również autorem projektu budynku łączącego w sobie funkcje administracyjne i funkcję centrum kulturalnego wsi kolektywnej Linda. Swoją horyzontalnością obiekt przywodzi na myśl domy preriowe F.L. Wrighta i idealnie wpisuje się w naturalne otoczenie jeziora. Kompozycja w kształcie litery L opiera się na rytmie zadaszeń, wykonanych z ciemnego drewna, zawieszonych na białych ceglanych ścianach i pasmach okien.

[12] Ibidem.

Ten zabieg daje wrażenie lekkości i organiczności. We wnętrzu zaprojektowana została sala wielofunkcyjna o powierzchni ponad 400 m², przeznaczona na spotkania pracowników kołchozu[13].

3.3. Dziedzictwo kołchozów w krajach bałtyckich

Wymienione obiekty autorstwa Toomasa Reina swoją skalą przekraczają zapotrzebowanie przestrzenne jednej jednostki osadniczej, co prowadzi do konkluzji, że ich realizacja była możliwa jedynie w specyficznych warunkach politycznych i ideologicznych tego okresu. Ich formy nie wynikały z analizy potrzeb, lecz były kształtowane przez politykę. Przełamują powszechny obraz kolektywów rolniczych, zwykle utożsamianych z betonowymi blokami w wiejskim krajobrazie. Dziś wiejskie tereny postsowieckie mierzą się z wieloma problemami społeczno-ekonomicznymi, a duża część wymienionych wyżej obiektów ze względu na słabą jakość budownictwa tamtego okresu, odpływ ludzi ze wsi oraz ograniczone środki finansowe, stoi pusta i niszczeje. W okresie kolektywizacji gospodarstwa wspólne współtworzyły tożsamość zarówno pracowników, jak i pozostałych mieszkańców – po ich zamknięciu nastał okres wyparcia i próba zapomnienia o tej historii oraz o piętnie odciśniętym na tych terenach przez Związek Radziecki.

4. Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD)

4.1. Kolektywizacja i model wsi

Po II wojnie światowej Niemcy zostały podzielone na cztery strefy okupacji, z częścią wschodnią podlegającą Radzieckiej Administracji Wojskowej. Wraz z reformą rolną, tj. z rozpoczęciem kolektywizacji rolnictwa w 1952 r., krajobraz wiejski zaczął podlegać przemianom. Zgodnie z ideologicznymi założeniami każde duże prywatne gospodarstwo miało być przekazane w ręce ludu, czyli zostać znacjonalizowane. Działki o powierzchni powyżej 100 ha lub takie, które należały do osób związanych władzami faszystowskimi, były wywłaszczane i wchodziły do centralnego obiegu, w efekcie czego 3,3 mln ha zostało skonfiskowanych[14]. Utworzono trzy typy kolektywnych gospodarstw rolnych, zależne od tego, jakie dobra wnosili do nich rolnicy:

1. oddanie gruntów ornych;
2. oddanie maszyn;
3. oddanie gospodarstwa z bydłem, maszynami i budynkami.

W efekcie, gdy w 1961 r. rząd ogłosił pełną kolektywizację, praktycznie nie istniały już gospodarstwa indywidualne – reforma objęła 20% społeczeństwa NRD. Wykorzystując idee racjonalizacji oraz centralizacji zarządzania, władze NRD zaczęły modernizować całe regiony. Koncepcja ta miała na celu, podobnie jak jej radziecki odpowiednik, stworzenie nowego

[13] M. Kalm, *La tardive floraison des campagnes. L'architecture moderniste des kolkhozes dans l'Estonie soviétique*, „In Situ", 2013, nr 13, https://doi.org/10.4000/insitu.10372 (dostęp 15.02.2023).
[14] V. Capresi, E. Bereskin, Ch. Muth, *The Rural Transition – Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften and Landscape before and after German Reunification (1990)*, „SHS Web of Conferences", 2019, t. 63, art. 02004, https://doi.org/10.1051/shsconf/20196302004 (dostęp: 15.02.2023).

socjalistycznego człowieka, a tym samym całkowicie przekształciła wiejskie środowisko życia. Czynnikiem najsilniej kształtującym nową wieś, zatem wpływającym na życie mieszkańców osad wiejskich, był uprzemysłowiony model rolnictwa o ustandaryzowanym charakterze przestrzennym. Wyspecjalizowane duże założenia gospodarcze – Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft (LPG) – doprowadziły do oddzielenia sfery życia prywatnego i zawodowego pracowników zakładu, przekształcając ich w robotników rolnych. Zainicjowano szeroko zakrojony program budowy nowych osiedli z blokami wielorodzinnymi, które miały zniwelować różnice w standardzie życia między miastem a wsią. W ramach tych działań rozbudowywano sieć elektryczną, kanalizację i wodociągi, a także poprawiano stan ulic i chodników. Dążono tym samym do zbliżenia warunków życia na wsi do warunków miejskich.

4.2. Przestrzenie społeczne: Mestlin

4. Dom Kultury Mestlin, fot. autorka, 2022 r.
4. Mestlin Cultural Centre. Photo by the author, 2022.

Rozwijano także przestrzenie społeczne we wsiach. Centrum wsi Mestlin stanowi Marx-Engels-Platz z imponującym domem kultury (Kulturhaus) (il. 4), który góruje nad całą miejscowością. Budynek nie ma odważnej formy, nie poszukuje nowego języka dla budynków społeczności robotników rolnych: jego językiem jest skala i odwołania do historii. Miała to być przestrzeń wykorzystywana zarówno do działalności edukacyjnej i szkoleniowej, jak i do spędzania wolnego czasu. W czasie swojej świetności Kulturhaus przyciągał 50 000 gości rocznie – przyjeżdżali tu na koncerty muzyki klasycznej, pokazy filmowe, spektakle. Prostopadłościenna

bryła poprzedzona jest pustym placem, co jeszcze bardziej monumentalizuje jej odbiór. Wokół placu zorganizowano wszystkie najważniejsze funkcje wsi, tj. przedszkole, szkołę, urząd wiejski, przychodnie. Na budynku szkoły można dostrzec płaskorzeźbę przedstawiającą nauczyciela, który uczy młodzież na temat natury oraz rolnictwa, a jego postać symbolizując zależność człowieka od przyrody. Tak jak w krajach bałtyckich, we wsi NRD-owskiej można znaleźć dużo przykładów wplatania sztuki w architekturę w celu edukowania społeczności, estetyzacji przestrzeni, a przy okazji propagowania ustroju socjalistycznego.

4.3. Wieś modelowa: Dorf Mecklenburg

Jedną z ciekawszych wsi socjalistycznych, które poddano analizie w opisywanych badaniach, a jednocześnie najmniej przypominającą swoją formą tradycyjne osadnictwo wiejskie, była osada Dorf Mecklenburg (il. 5, 6). Jej układ przestrzenny i zabudowa wynikały z założeń modelowej wsi socjalistycznej, w której tradycyjną zabudowę zastępowały wielorodzinne osiedla mieszkaniowe oraz obiekty pełniące funkcje administracyjne, społeczne i kulturalne.

5. Dorf Mecklenburg, opracowanie autorki. 6. Dorf Mecklenburg, źródło: Google Earth.
5. Dorf Mecklenburg. Source: compiled by the author. 6. Dorf Mecklenburg. Source: Google Earth.

Cała wieś została założona jako modelowy przykład wsi socjalistycznej ze szkołą, klubem sportowym, targiem, nowymi osiedlami bloków wielorodzinnych i wyspecjalizowanym zakładem pracy rolnej. Ciekawym obiektem, założonym w 1978 r., a działającym do dziś, jest muzeum wsi socjalistycznej. Fundacja muzealna gromadzi materiały archiwalne, maszyny, przedmioty codziennego użytku oraz sztukę z 2. poł. XX wieku, by pokazać historyczny rozwój wsi kolektywnych całego regionu. Jest to jedyny przykład tego typu placówki, który udało się znaleźć autorce.

Przy głównej drodze łączącej wieś z większymi miastami umieszczono pomnik robotnika rolnego (il. 7) i jego żony, zaprojektowany przez Ludwiga Engelhardta w 1969 r. Postacie są tęgie,

kanciaste, mają twarze o pospolitych rysach i szerokie dłonie. Stoją obok siebie, jednak nie są równe – kobieta jest niższa i stoi lekko z tyłu, co symbolizuje patriarchalny model ówczesnych rodzin.

7. Rzeźby robotnika i robotniczki we wsi Dorf Macklenburg, fot. autorka, 2022 r.
7. Sculptures of a male and female worker in the village of Dorf Mecklenburg. Photo by the author, 2022.

4.4 Losy LPG po zjednoczeniu Niemiec

NRD była ostatnim krajem bloku wschodniego, który zainicjował kolektywizację, ale także jednym z pierwszych, który ją zakończył. Po zjednoczeniu Niemiec rząd, względu na nieefektywność LPG w porównaniu do gospodarstw zachodnioniemieckich, podjął ustawę dostosowującą ich formę prawną, na podstawie której większość LPG została przekształcona w spółki rolnicze. Część działa do dziś, dzięki czemu skala negatywnych konsekwencji społecznych jest znacznie mniejsza niż np. w Polsce. Przykład pokazuje, że można budować nową rzeczywistość opartą na fundamentach starego systemu.

5. Zakończenie

Przedstawione przykłady pokazują, że radziecki model wsi kolektywnej, oparty na dwóch typach gospodarstw: kołchozie i sowchozie, stał się wzorem dla przemian wiejskich w innych państwach bloku wschodniego. Oba typy łączyła idea uspołecznienia środków produkcji, różniły je natomiast forma własności i sposób wynagradzania pracy. W każdym z omawianych obszarów kolektywizacja miała charakter odgórny i przymusowy, a jej celem było stworzenie nowego, socjalistycznego człowieka i zastąpienie rozproszonego krajobrazu wiejskiego

uprzemysłowionym, ustandaryzowanym modelem przestrzennym. Cechy tych modeli, takie jak: racjonalne strefowanie osiedli (część mieszkalna, społeczna i produkcyjna), bloki wielorodzinne dla robotników rolnych, wyspecjalizowane zespoły gospodarcze oraz dom kultury w centrum wsi, który przejął od kościoła funkcję organizowania życia społeczności, można częściowo odnaleźć w polskich wsiach modelowych, w których powstały Państwowe Gospodarstwa Rolne[15].

Bibliografia

Arkhitektura sovetskogo sela 1930-kh gg. [Architektura wsi radzieckiej lat 30. XX wieku], https://arx.novosibdom.ru/

Bekker N.O., *Planirovka i rekonstruktsiia kolkhoznogo sela* [Planowanie i rekonstrukcja wsi kołchozowej], w: *Problemy arkhitektury. Sbornik materialov* [Problemy architektury. Zbiór materiałów], t. I, ks. 2, red. A.Ia. Aleksandrov, Moskwa 1936

Bylinkin N.P., Kalmykowa W.N., Riabuszyn A.W., Siergiejewa G.W., *Istoriia sovetskoi arkhitektury (1917–1954 gg.)* [Historia architektury radzieckiej 1917–1954], Moskwa 1985

Capresi V., Bereskin E., Muth Ch., *The Rural Transition – Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften and Landscape before and after German Reunification (1990)*, „SHS Web of Conferences", 2019, t. 63, art. 02004, https://doi.org/10.1051/shsconf/20196302004

Khiger R.Ia, *Obshchestvennye sooruzheniia v kolkhozakh* [Obiekty użyteczności publicznej w kołchozach], w: *Problemy arkhitektury. Sbornik materialov* [Problemy architektury. Zbiór materiałów], t. I, ks. 2, red. A. Ia. Aleksandrov, Moskwa 1936, s. 271–304

Ingerpuu L., *Threats and Opportunities to Baltic Socialist Architecture in Rural Decline: The Case of Collective Farm Centers*, „Journal of Baltic Studies", 2023, t. 54, nr 2, https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2061025

Kalm M., *La tardive floraison des campagnes. L'architecture moderniste des kolkhozes dans l'Estonie soviétique*, „In Situ", 2013, nr 21, https://doi.org/10.4000/insitu.10372

Kolkhoz Statute, Second Congress of the Kolkhoz Shock Workers, 17 II 1935, https://soviethistory.msu.edu/1936/second-kolkhoz-charter/second-kolkhoz-charter-texts/kolkhoz-statute/

Pisarek E.W., *Z form pospólnego użytkowania ziemi na wschodzie Europy: Od obszczyny do kołchozu*, Kraków 1934

„Sovietinės Lietuvos žemės ūkis: kolūkių steigimą lydėjo žiaurios represijos", *Lrytas.lt*, 25.08.2018, https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2018/08/25/news/sovietines-lietuvos-zemes-ukis-kolukiu-steigima-lydejo-ziaurios-represijos-7330600 [dostęp 15.01.2023]

Vseobshchaia istoriia arkhitektury. Arkhitektura SSSR [Powszechna historia architektury. Architektura ZSRR], t. 12, cz. 1, Moskwa 1975

The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements, red. C. Iordachi, A. Bauerkämper, Budapest 2014

[15] Od redakcji: artykuł autorki na temat rozwoju przestrzennego wsi w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej ukaże się w kolejnym zeszycie „Kwartalnika Architektury i Urbanistyki".

Martyna Kędrzyńska, MSc Eng. Arch.
Faculty of Architecture
Warsaw University of Technology

Models of the Socialist Village: The Case of the USSR, the Baltic States and the GDR[1]

Abstract

This article examines the organisation of rural settlements in socialist countries and the Soviet roots of agricultural nationalisation in Eastern Europe. Its aim is to present the prototypes of the Polish State Agricultural Farms (PGRs), namely *sovkhozes* and *kolkhozes*, to identify the differences between them and to trace their development in the USSR, the Baltic States and the German Democratic Republic (GDR). The *kolkhoz* was an agricultural production co-operative to which workers transferred the means of production without compensation, whereas the *sovkhoz* was a state-owned enterprise whose employees received fixed wages paid in cash. In the USSR, the model of the collective village assumed the rejection of traditional organic settlement patterns in favour of rational zoning, multi-family housing blocks and a cultural centre located at the heart of the village. In the Baltic States, the greatest attention was devoted to administrative and cultural centres combining architecture and art, which contrast with the image of standardised *kolkhoz* development. In the GDR, collectivisation brought about housing estates composed of multi-family blocks and monumental cultural centres, while after German reunification most *Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften* (LPGs, Agricultural Production Co-operatives) were transformed into agricultural companies. In all the areas discussed, collectivisation was imposed from above and carried out coercively, its objective being the creation of a new socialist citizen.

Keywords: socialist village, *sovkhoz*, *kolkhoz*, GDR, USSR, Estonia

1. Introduction

This article is devoted to the organisation of rural settlements in socialist countries and the Soviet roots of agricultural nationalisation in Eastern Europe. It discusses the Soviet origins of the agricultural nationalisation implemented throughout Eastern Europe and traces the development of collective village models in the Baltic States and the German Democratic Republic (GDR). The rural landscape, presented through selected examples, was shaped by ideological and political forces. The aim of this article is to demonstrate what served as the prototype for the Polish State Agricultural Farms (PGRs), how the *sovkhoz* and the *kolkhoz* differed from one another, and how these forms developed in individual countries.

[1] This article is based on the author's master's thesis entitled *PGR 2.0. Dziedzictwo kolektywizacji rolnictwa – rewitalizacja miejscowości post-PGR-owskiej wiejskiej w gminie Chojna* [*PGR 2.0. The Legacy of Agricultural Collectivisation – Revitalisation of a Former State Farm Village in the Municipality of Chojna*], prepared under the supervision of Prof. Krystyna Solarek, DSc Eng. Arch., defended at the Faculty of Architecture, Warsaw University of Technology (WA-WUT) in 2023. The typescript is held in the collections of the WA-WUT Library.

2. Prototype: The Kolkhoz and Sovkhoz in the USSR

2.1. Origins and Two Types of Collective Farms

To understand the nature of the State Agricultural Farm (PGR), it is necessary to examine archival materials relating to its prototypes: the Soviet *sovkhoz* and *kolkhoz*. The first model of socialist rural restructuring emerged in the Soviet Union during the 1920s and 1930s.[2] It drew in part upon an economic unit known in 19th-century Russia as the *obshchina* (*peasant village commune*),[3] in which agricultural land belonged collectively to the village community. The authorities sought to combat inefficient individual farms and – above all – wealthy landowners, the *kulaks*, who exploited hired labour.

The vision of an urbanised collective village represented a radical departure from the contemporary rural landscape of Soviet Russia, which was dispersed, weakly urbanised and characterised by low productivity. Collective labour, together with its underlying ideology, therefore began to permeate all spheres of culture and social life. The early 1930s were characterised by intensive rural construction and the development of the socialist village concept, accompanied by a characteristic tendency towards spatial standardisation. This process resulted in the emergence of two types of collective agricultural enterprises:

- **Kolkhoz** (*kolkhoz*) – an agricultural production co-operative established through the forced collectivisation of agriculture and the state appropriation of land. Upon joining a *kolkhoz*, workers were required to transfer their means of production without compensation. Labour was remunerated through so-called 'labour-days', which accumulated into an allocated share of production due to each worker. In order to limit internal migration, *kolkhozes* could not be dissolved, and in 1932 a system of compulsory internal passports was introduced; these passports were not issued to agricultural workers.
- **Sovkhoz** (*sovkhoz*) – a large-scale state-owned agricultural enterprise established through the expropriation of landed estates. Agricultural workers employed on *sovkhozes* received fixed wages paid in cash.

2.2. The Kolkhoz Charter and the Scale of Collectivisation

The institution of the state agricultural enterprise was regulated from above by the so-called *Kolkhoz Statute*[4], which defined the objectives, tasks, ownership structure, and the rights and obligations of *kolkhoz* members. The document contained recommendations such as the intensification of agricultural production, the removal of spatial boundaries, including fences and hedgerows, so that individual plots and fields would form a single unit, the allocation of small

---

[2] *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements*, eds. C. Iordachi, A. Bauerkämper, Budapest 2014.

[3] E.W. Pisarek, *Z form pospólnego użytkowania ziemi na wschodzie Europy: Od obszczyny do kołchozu* [*From Communal Forms of Land Use in Eastern Europe: From the Obshchina to the Kolkhoz*], Kraków 1934.

[4] *Kolkhoz Statute*, Second Congress of the Kolkhoz Shock Workers, 17 February 1935, https://soviethistory.msu.edu/ (accessed 20 January 2023).

vegetable plots to *kolkhoz* members separate from collective farmland, and the socialisation of all draught animals, machinery, and farm buildings. It also included social directives, such as involving women in *kolkhoz* work both as labourers and in managerial positions, improving the qualifications of members, organising cultural life, and constructing bathhouses, hairdressing establishments, and cultural centres.

Before the outbreak of the Second World War, approximately 240,000 *kolkhozes* and 4,000 *sovkhozes* were already in operation, together with 7,000 machine and tractor stations responsible for the maintenance and repair of *kolkhoz* equipment. Most of these enterprises were established in Central Asia, where irrigation projects made it possible to bring new areas under agricultural cultivation.[5]

2.3. Planning Principles of the Collective Village

Both *kolkhozes* and *sovkhozes* were intended to represent a new Soviet way of life that rejected outdated rural traditions. Some were established on the foundations of former rural settlements (Fig. 1), whose existing fabric was modernised, but greater emphasis was placed on creating entirely new production centres designed from the outset in accordance with the new ideology. The Soviet Union devoted particular attention to rural development and to the creation of a new collective village model, organising numerous architectural competitions for this purpose. In 1934, a specialised research unit was established within the Academy of Architecture to develop a model of the contemporary village. Its activities contributed to research into new types of rural development and the comprehensive planning of settlements and agricultural production complexes.

One of the key issues addressed during this period was the functional organisation of space within the *kolkhoz* village. The following zones can be distinguished:[6]

1. **Residential zone** – comprising dwellings and farm buildings belonging to the kolkhoz member's homestead, together with the farmyard, orchard, and vegetable garden.
2. **Production zone** – comprising dairy and livestock farms, brigade yards, stables, repair workshops, and grain and vegetable storage facilities.
3. **Administrative, cultural and commercial complex** – including squares intended for administrative buildings, cultural facilities, and kolkhoz trade.
4. **Social services zone** – including the school, playground, and hospital.
5. **Park and transport network** – comprising streets, access routes, livestock-driving routes, and connections to agricultural land and neighbouring settlements.

An important aspect of planning was the consideration of natural conditions, particularly topography, prevailing wind directions, hydrological conditions, and transport accessibility. The production zone was located at a distance from residential development in order to limit its adverse

---

[5] *Arkhitektura sovetskogo sela 1930-kh gg.* [*Architecture of the Soviet Village in the 1930s*], https://arx.novosibdom.ru/ (accessed 20 January 2023).

[6] N.O. Bekker, *Planirovka i rekonstruktsiia kolkhoznogo sela* [*Planning and Reconstruction of the Kolkhoz Village*], in: *Problemy arkhitektury. Sbornik materialov* [*Problems of Architecture. Collected Papers*], vol. I, book 2, ed. A.Ia. Aleksandrov, Moscow 1936, pp. 215–236.

impact on the living conditions of residents. It was also important to separate production-related traffic, including transport and livestock-driving routes, from the main residential streets.

The basic planning unit of the residential zone was the individual *kolkhoz* member's homestead. It consisted of a dwelling house, farm buildings, a farmyard, an orchard, and a vegetable garden. Depending on the adopted design, homesteads could serve one or two families, while certain elements of the agricultural infrastructure could be shared. The proposed farm buildings included cowsheds, granaries, poultry houses, and rabbit hutches. This solution made it possible to preserve individual household farming while simultaneously subordinating the entire village structure to the organisation of collective agricultural production.

Another important issue was maintaining an appropriate scale for development blocks. The length of a block along one side of a street was not to exceed 200 m, and the number of homesteads within it was limited to six. At intervals of 150–200 m, the blocks were to be intersected by access routes between 20 and 30 m wide. The entire development was to be arranged in such a way that each homestead faced the street, contributing to its spatial composition.[7]

Among the examples of new concepts for the spatial organisation of rural settlements was the agro-town of Novo-Ivanovka (Fig. 2). It was designed on a semi-circular plan, centred on a public square surrounded by a social services complex consisting of the *kolkhoz* administration building, a shop, a post office, and a community club. Roads extended radially from the centre towards residential neighbourhoods interwoven with green spaces. The agricultural-industrial zone was located at a distance from the residential and social areas in order to minimise its negative impact on the daily lives of inhabitants. The entire layout was oriented according to prevailing wind directions and the course of the river and was well connected to the remaining parts of the settlement. This concept reveals numerous references to Ebenezer Howard's garden city idea, which was particularly influential during the 1920s.[8]

2.4. Social Spaces

Within the concept of the collective village, the social fabric played an important role. Since work was carried out collectively, workplace settlements were equipped with public service buildings such as nurseries, kindergartens, clubs, schools, and village council buildings in order to promote greater integration among workers. Social spaces became the most important places within the *kolkhoz* environment, binding the community together. Their significance was emphasised through their location at the centre of the settlement, ensuring easy access from all parts of the village. For centuries, the church had fulfilled the function of organising community life; however, the socialist revolution transferred this role to the rural 'Palace of Culture' – a new venue for mass meetings, cultural entertainment, collective leisure activities, amateur societies, and education, which contributed significantly to the secularisation of *kolkhoz* members.[9]

---

[7] N.O. Bekker, op. cit., pp. 215–236.
[8] Ibidem.
[9] R. Ia. Khiger, *Obshchestvennye sooruzheniia v kolkhozakh* [*Public Utility Buildings in Kolkhozes*], in: *Problemy arkhitektury. Sbornik materialov* [*Problems of Architecture. Collected Papers*], op. cit., pp. 271–304.

Mass gatherings involving the entire *kolkhoz* became the principal element of the social programme. In designing communal spaces, inspiration was drawn from elements well established in urban settings. An important feature of *kolkhoz* club complexes was the so-called mass assembly square situated in front of the club building, intended to provide a public space accessible to all. Together with the surrounding buildings, it formed a unified composition, often emphasised by a principal axis flanked by grandstands. Considerable attention was also devoted to the organisation of green spaces, with geometrically designed parks of culture created around community clubs.

The village centre, with all its functional and ideological requirements, necessitated extensive exploration and the invention of an entirely new typology. Architects faced a significant challenge, and the earliest attempts resulted in numerous references to archaisms and regionalisms, precisely the elements that the communist authorities sought to eliminate. Caricature-like visions of Greek temples situated in Russian villages also emerged, clearly demonstrating how new – and difficult – the design of communal rural spaces was at the time.

In many designs, the assembly hall was treated as the spatial core of the complex, with the arrangement of other rooms organised around it. Centralised and axial layouts were frequently employed, integrated with the square situated in front of the building.

2.5. Production Complexes

The architecture of industrial buildings and production complexes also underwent a profound transformation. Traditional farm buildings scattered across landed estates were replaced by production complexes composed of standardised cowsheds, pigsties, poultry houses, silos, and workshops. An important characteristic of these developments was the specialisation of each facility, which required designers to develop new models for agricultural complexes with different operational profiles. During this period, the so-called 'battery production' system was introduced, treating livestock animals (cattle, pigs, and poultry) in an industrial manner by confining them within limited spaces in order to maximise productivity at the expense of animal welfare. The spatial scale of these complexes was entirely unprecedented, evoking the image of rural food factories. These standardised solutions, characteristic of the period, appeared throughout the USSR and came to dominate over the regional traditions that had previously existed there.

3. Baltic States

3.1. Collectivisation and the Village of Juknaičiai

The forced collectivisation of agriculture in the Baltic States (Lithuania, Latvia, and Estonia) was carried out in 1950 following the incorporation of these territories into the Soviet Union. Agriculture was one of the key sectors of their economies; therefore, the Sovietisation of rural areas was regarded as a measure of the USSR's success. As a result of repression, deportations, and economic and psychological pressure, by 1952 approximately 90% of farmers already belonged to agricultural production co-operatives.[10] Like the territories of the pre-war

[10] 'Sovietinės Lietuvos žemės ūkis: kolūkių steigimą lydėjo žiaurios represijos' [*Agriculture in Soviet Lithuania: The Establishment of Collective Farms Was Accompanied by Brutal Repression*], *Lrytas.lt*, 25 August 2018,

USSR, the system of the collective village became a permanent feature of the Baltic rural landscape.

One of the model examples of Soviet urban planning is the village of Juknaičiai, located in Lithuania near the border with Kaliningrad Oblast. It is a Soviet settlement established during the 1980s on the basis of an existing village, which is reflected in the partially preserved organic settlement pattern. It was designed by Stanislovas Kalinka according to principles employed in Soviet planning models. The village centre consists of public facilities, including a hotel, a school, a shopping centre, and a cultural centre with a so-called wellness centre. The social core was surrounded by residential areas composed primarily of multi-family housing blocks. Numerous sculptures can be found throughout the village, suggesting that not only architects but also artists participated in the design process. The rural layout of the settlement has been entered into the register of historic monuments. The architecture itself represents Soviet modernism, developed after the 1950s and strongly influenced by international trends following the so-called 'Khrushchev Thaw'.[11]

3.2. Administrative and Cultural Centres

Designers focused primarily on the cultural centres of collective villages. Administrative and cultural centres served as showcases for agricultural co-operatives and consequently became fields of competition between individual management boards. They were intended to demonstrate the prosperity and efficiency of the collective. This led to the organisation of numerous competitions, public and academic debates concerning the identity of the contemporary collective village, as well as the involvement of leading architects of the period in the design of rural cultural centres. The formal expression of buildings created during this period is remarkably original and distinctive, while at the same time standing in sharp contrast to the popular perception of uniform *kolkhoz* development. An important aspect of the stylistic language of these centres was the integration of architecture and art through the extensive use of mosaics, murals, polychrome decoration, and stained-glass windows. Many of these buildings received awards in local architectural competitions, and their reputation eventually extended to Western countries.[12]

One notable example is the work of one of Estonia's leading architects – Toomas Rein. Among his projects was the administrative and cultural centre in the village of Tsooru, Estonia (Fig. 3), a building distinguished by an intriguing tectonic interplay of juxtaposed brick volumes. It is situated at the meeting point of two landscapes – agricultural fields and a park – a relationship the architect sought to emphasise by differentiating the form on each side of the building. The foyer, with its glazed wall, opens towards the park, visually linking the interior with the surrounding landscape.

---

https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2018/08/25/news/sovietines-lietuvos-zemes-ukis-kolukiu-steigima-lydejo-ziaurios-represijos-7330600 (accessed 15 January 2023).

[11] L. Ingerpuu, *Threats and Opportunities to Baltic Socialist Architecture in Rural Decline: The Case of Collective Farm Centers*, "Journal of Baltic Studies", 2023, vol. 54, no. 2, pp. 335–356, https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2061025 (accessed 15 February 2023).

[12] Ibidem.

Toomas Rein was also the author of the building that combined administrative functions with those of the cultural centre of the Linda collective village. Through its pronounced horizontality, the building recalls the Prairie Houses of Frank Lloyd Wright and integrates harmoniously with the natural setting of the lakeside landscape. The L-shaped composition is organised around a rhythm of roof canopies constructed of dark timber, suspended over white brick walls and continuous bands of windows. This design strategy creates a sense of lightness and organic integration with the surroundings. The interior contains a multifunctional hall exceeding 400 m² in area, intended for meetings of *kolkhoz* workers.[13]

3.3. The Legacy of Kolkhozes in the Baltic States

The buildings designed by Toomas Rein exceed, in scale, the spatial requirements of a single settlement unit, leading to the conclusion that their construction was only possible under the specific political and ideological conditions of the period. Their forms were not derived from an analysis of actual needs but were shaped by political objectives. They challenge the common image of agricultural collectives, which are usually associated with concrete apartment blocks set within a rural landscape.

Today, post-Soviet rural areas face numerous socio-economic challenges, and many of the buildings discussed above stand vacant and deteriorating due to the poor construction quality typical of the period, rural depopulation, and limited financial resources. During the collectivisation era, collective farms helped shape the identity of both their employees and other local residents. Following their closure, however, a period of denial emerged, accompanied by attempts to forget this history and the mark left on these areas by the Soviet Union.

4. German Democratic Republic (GDR)

4.1. Collectivisation and the Village Model

After the Second World War, Germany was divided into four occupation zones, with the eastern part placed under the authority of the Soviet Military Administration. With the agrarian reform and the beginning of agricultural collectivisation in 1952, the rural landscape started to undergo profound transformations. In accordance with ideological principles, every large private farm was to be transferred into the hands of the people, that is, nationalised. Landholdings exceeding 100 hectares, or those belonging to individuals associated with the fascist authorities, were expropriated and incorporated into the centralised system, resulting in the confiscation of 3.3 million hectares of land.[14] Three types of collective agricultural enterprises were established, depending on the assets contributed by farmers:

1. Contribution of arable land;

---

[13] M. Kalm, *La tardive floraison des campagnes. L'architecture moderniste des kolkhozes dans l'Estonie soviétique*, "In Situ", 2013, no. 13, https://doi.org/10.4000/insitu.10372 (accessed 15 February 2023).

[14] V. Capresi, E. Bereskin, Ch. Muth, *The Rural Transition – Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften and Landscape before and after German Reunification (1990)*, "SHS Web of Conferences", 2019, vol. 63, article 02004, https://doi.org/10.1051/shsconf/20196302004 (accessed 15 February 2023).

2. Contribution of machinery;
3. Contribution of the entire farm, including livestock, machinery, and buildings.

As a result, when the government announced the completion of collectivisation in 1961, individual farms had virtually ceased to exist, and the reform had affected approximately 20% of the population of the GDR. Using the principles of rationalisation and centralised management, the authorities of the GDR began modernising entire regions. Like its Soviet counterpart, this concept aimed to create a new socialist citizen and consequently transformed the rural living environment entirely. The factor that most strongly shaped the new village, and thereby influenced the lives of rural inhabitants, was the industrialised model of agriculture characterised by a standardised spatial organisation. Large specialised agricultural enterprises – *Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften* (LPGs) – led to a separation between the private and professional spheres of workers' lives, effectively transforming them into agricultural labourers. A large-scale programme of constructing new housing estates consisting of multi-family apartment blocks was initiated in order to reduce disparities in living standards between urban and rural areas. As part of these efforts, electrical networks, sewage systems, and water supply infrastructure were expanded, while streets and pavements were upgraded. The overall objective was to bring rural living conditions closer to those enjoyed in urban areas.

4.2. Social Spaces: Mestlin

The development of social spaces within villages was also actively pursued. The centre of the village of Mestlin is formed by Marx-Engels-Platz, dominated by an impressive *Kulturhaus* (House of Culture) (Fig. 4), which towers over the entire settlement. The building does not employ an experimental architectural form or seek a new language for the community buildings of agricultural workers; its language is instead one of scale and historical references.

The building was intended to serve both educational and training purposes as well as leisure activities. During its heyday, the *Kulturhaus* attracted as many as 50,000 visitors annually, who came to attend classical music concerts, film screenings, and theatrical performances. The rectangular volume is preceded by an open square, further enhancing its monumental character. Around this square were arranged all the village's key functions, including a kindergarten, a school, the village administration office, and healthcare facilities.

A relief on the school building depicts a teacher educating young people about nature and agriculture, with his figure symbolising humanity's dependence on the natural world. As in the Baltic States, numerous examples of the integration of art and architecture can be found in villages of the GDR. These artistic interventions were intended to educate local communities, enhance the aesthetic quality of public space, and simultaneously promote the socialist system.

4.3. Model Village: Dorf Mecklenburg

One of the most interesting socialist villages analysed in the research, and at the same time one whose form bears little resemblance to traditional rural settlements, was the village of Dorf Mecklenburg (Figs. 5, 6). Its spatial structure and built form resulted directly from the concept of

a model socialist village, in which traditional rural development was replaced by multi-family housing estates and buildings serving administrative, social, and cultural functions.

The entire settlement was conceived as a model example of a socialist village, complete with a school, sports club, market, new multi-family housing estates, and a specialised agricultural enterprise. A particularly noteworthy institution, established in 1978 and still operating today, is the Museum of the Socialist Village. The museum foundation collects archival materials, machinery, everyday objects, and works of art from the second half of the 20th century in order to present the historical development of collective villages throughout the region. According to the author's research, this is the only institution of its kind identified during the study.

Along the main road connecting the village with larger urban centres stands a monument to an agricultural worker (Fig. 7) and his wife, designed by Ludwig Engelhardt in 1969. The figures are robust and angular, with ordinary facial features and broad hands. Although they stand beside one another, they are not depicted as equals: the woman is lower in height and positioned slightly behind the man, symbolising the patriarchal family model characteristic of the period.

4.4. The Fate of LPGs after German Reunification

The German Democratic Republic was the last country of the Eastern Bloc to initiate collectivisation, but also one of the first to bring it to an end. Following German reunification, the government, owing to the inefficiency of LPGs in comparison with West German farms, adopted legislation adjusting their legal status. As a result, the majority of LPGs were transformed into agricultural companies. Some of these enterprises continue to operate today, which has significantly reduced the scale of negative social consequences in comparison with countries such as Poland. This example demonstrates that a new reality can be built upon the foundations of the old system.

5. Conclusion

The examples presented demonstrate that the Soviet model of the collective village, based on two types of agricultural enterprises – the *kolkhoz* and the *sovkhoz* – became a model for rural transformation in other countries of the Eastern Bloc. Both types shared the principle of the socialisation of the means of production, while differing in their ownership structure and methods of labour remuneration. In all of the regions discussed, collectivisation was imposed from above and carried out coercively, with the objective of creating a new socialist citizen and replacing the dispersed rural landscape with an industrialised and standardised spatial model. Features of these models, such as the rational zoning of settlements (residential, social, and production zones), multi-family housing blocks for agricultural workers, specialised production complexes, and the cultural centre located at the heart of the village, which assumed the church's former role as organiser of community life, can also be identified, to some extent, in Polish model villages in which State Agricultural Farms (PGRs) were established.[15]

[15] Editorial note: the author's article concerning the spatial development of villages in the Polish People's Republic will be published in a forthcoming issue of "Quarterly of Architecture and Urban Planning".

Bibliography

Arkhitektura sovetskogo sela 1930-kh gg. [*Architecture of the Soviet Village in the 1930s*], https://arx.novosibdom.ru/

Bekker N.O., *Planirovka i rekonstruktsiia kolkhoznogo sela* [*Planning and Reconstruction of the Kolkhoz Village*], in: *Problemy arkhitektury. Sbornik materialov* [*Problems of Architecture. Collected Papers*], vol. I, book 2, ed. A.Ia. Aleksandrov, Moscow 1936

Bylinkin N.P., Kalmykova V.N., Riabushin A.V., Sergeeva G.V., *Istoriia sovetskoi arkhitektury (1917–1954 gg.)* [*History of Soviet Architecture, 1917–1954*], Moscow 1985

Capresi V., Bereskin E., Muth Ch., *The Rural Transition – Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften and Landscape before and after German Reunification (1990)*, "SHS Web of Conferences", 2019, vol. 63, article 02004, https://doi.org/10.1051/shsconf/20196302004

Khiger R.Ia., *Obshchestvennye sooruzheniia v kolkhozakh* [*Public Utility Buildings in Kolkhozes*], in: *Problemy arkhitektury. Sbornik materialov* [*Problems of Architecture. Collected Papers*], vol. I, book 2, ed. A.Ia. Aleksandrov, Moscow 1936, pp. 271–304

Ingerpuu L., *Threats and Opportunities to Baltic Socialist Architecture in Rural Decline: The Case of Collective Farm Centers*, "Journal of Baltic Studies", 2023, vol. 54, no. 2, https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2061025

Kalm M., *La tardive floraison des campagnes. L'architecture moderniste des kolkhozes dans l'Estonie soviétique*, "In Situ", 2013, no. 21, https://doi.org/10.4000/insitu.10372

Kolkhoz Statute, Second Congress of the Kolkhoz Shock Workers, 17 February 1935, https://soviethistory.msu.edu/1936/second-kolkhoz-charter/second-kolkhoz-charter-texts/kolkhoz-statute/

Pisarek E.W., *Z form pospólnego użytkowania ziemi na wschodzie Europy: Od obszczyny do kołchozu* [*From Communal Forms of Land Use in Eastern Europe: From the Obshchina to the Kolkhoz*], Kraków 1934

'Sovietinės Lietuvos žemės ūkis: kolūkių steigimą lydėjo žiaurios represijos' [*Agriculture in Soviet Lithuania: The Establishment of Collective Farms Was Accompanied by Brutal Repression*], *Lrytas.lt*, 25 August 2018, https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2018/08/25/news/sovietines-lietuvos-zemes-ukis-kolukiu-steigima-lydejo-ziaurios-represijos-7330600 (accessed 15 January 2023)

Vseobshchaia istoriia arkhitektury. Arkhitektura SSSR [*Universal History of Architecture. Architecture of the USSR*], vol. 12, part 1, Moscow 1975

The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements, eds. C. Iordachi, A. Bauerkämper, Budapest 2014